

Bij de tentoonstelling *Stil licht* van Sandra Kruisbrink.

Sandra en ik kennen elkaar al heel lang, het is dit jaar precies dertig jaar geleden dat wij in hetzelfde huis in Barcelona woonden.

Sandra heeft van tekenen haar voornaamste bezigheid gemaakt. Vaak gaat het bij tekenen om een spontane, directe manier van werken. Snel en intuïtief. Maar Sandra tekent juist langzaam, geconcentreerd en precies. Het maken van haar tekeningen neemt veel tijd in beslag. Het is een tijdrovende manier van werken, zeg maar gerust een monnikenwerk. Iemand heeft weleens geopperd om een assistent in te schakelen, maar juist de handeling op zich, de eindeloze meditatieve herhaling van streepjes, stipjes, en lijnen, het wikken en wegen, kan alleen door haarzelf worden gedaan.

Het solitaire landschap is een belangrijk thema in Sandra's werk, ze houdt van wandelen en stilte. Gaandeweg heeft ze een eigen handschrift en vocabulaire ontwikkeld, dat maakt haar werk heel herkenbaar. Het heeft altijd iets lichts en intiems, hoe groot het ook is. De grote tekeningen worden met hetzelfde minutieuze gebaar gemaakt als de kleine. De potloodlijnen blijven even dun en subtiel.

Die concentratie en verstillingsgevoel je als je naar haar tekeningen kijkt.

Vroegere tekeningen waren veelal landschappen in vogelvlucht. Nu lijkt de vogel te zijn neergestreken in een boom. We zien een uitsnede, een veelheid aan vertakkingen, structuren, lijnen, schaduwen en over elkaar aangebrachte lagen, waar andere lagen nog doorheen schemeren. Soms snijdt Sandra een tekening zodanig bij, dat het formaat heel breed wordt en je nauwelijks weet waar je moet kijken, filmisch bijna. Het doet me ook denken aan de brede vensters in wildhutten op de Hoge Veluwe om edelherten te spotten. Het is alsof wij de stilte bespioneren.

Sandra is een stadsbewoner, maar ze groeide op in Blaricum en zwierf eindeloos door de bossen in de omgeving. Misschien zijn de tekeningen voor haar een manier om terug te keren naar het paradijs van haar jeugd, naar de bossen rondom Baarn, waar ze met haar vriendinnetje speelde, toen fantasieën nog echt bestonden en tijd eindeloos duurde.

De tijdsbeleving van een kind is anders dan die van een volwassene. Kinderen staan dicht bij hun innerlijke tijd, een tijd die zich niet in eenheden als uren of minuten laat uitdrukken en die Henri Bergson *durée* noemde, tijd die duurt. Deze tijdservaring, waarin heden en verleden in

elkaar overvloeien, heeft meer met intuïtie dan met het rationele te maken. Het loslaten van klok en agenda is belangrijk, omdat we pas in rusttoestand tot reflectie komen. Wandelen en tuinieren zijn daar bij uitstek geschikt voor, of een boek lezen.

Sandra kan zich de bomen uit haar jeugd nog haarscherp herinneren en weet precies waar ze staan. Ze kan ze zogezegd uittekenen. Haar werk is weliswaar figuratief, maar niet per se realistisch. Ze heeft een voorliefde voor het grafische lijnenspel van kale takken waar je doorheen kunt kijken; bladeren zouden alleen maar het zicht belemmeren. Haar bomen lijken iets gewichtloos of zelfs iets vluchtigs te hebben, maar bomen zijn bestendig, ze waren er al voordat wij er waren en ook zonder ons blijven ze rustig in het landschap of in de tuin staan. Behalve als een buurman besluit dat bomen veel te lastig zijn – al die woekerende wortels – en ze omhakt om er tegels voor in de plaats te leggen.

In Sandra's tekeningen zie je vaak nog schetslijntjes die niet zijn uitgewerkt, als aanzetten, of andere mogelijkheden, en dan valt je blik ineens op een detail: takken die zomaar uit het niets komen, lijnen die eerder aan wegen op een plattegrond doen denken dan aan takken van een boom. Het gaat dan ook niet om de boom, niet om het nabootsen; de boom is bijna een excuus. Het gaat om iets anders, om de stilte, om een geluidloze essentie, een ervaring, iets onzegbaars.

Dus moeten we door de bomen heen kijken om de tekening te zien. En net zoals het bij een verhaal soms niet, of niet alleen, om de plot gaat, gaat het hier ook niet, of niet alleen, om het landschap maar om het tekenen, om het laag over laag laten verschijnen en verdwijnen, het meditatieve gebaar, de sfeer van rust en kalmte en ingehouden kleuren. Bij Sandra's tekeningen zou de *disclaimer* kunnen staan die we van boeken en films kennen: 'Elke gelijkenis met bestaande landschappen en/of bomen berust op louter toeval'.

Al is dat natuurlijk niet helemaal waar, het punt is dat het er niet om gaat de bomen of bergen te herkennen.

De eerste kunstenaar die ik ontmoette was Hamish Fulton. Ik was zestien en logeerde met een vriendin in Engeland bij vrienden van haar ouders. Daarna zouden we de South Downs Way wandelen, met volle bepakking. Die mensen namen ons mee naar hun vriend Hamish, een kunstenaar die wandelen tot kunst had verheven. Ik begreep toen nog niets van kunst en vroeg hem of zijn kunst eigenlijk wandelen was en of hij foto's met

onderschriften maakte omdat hij niet iedereen mee kon nemen op zijn reizen.

Sandra's tekeningen doen me denken aan de foto's van Hamish Fulton. Dezelfde weidsheid en verstillings die ook zij zoekt. Ook in haar werk speelt de wandeling een grote rol. Wat haar tijdens een wandeling in de bergen of in het bos woordloos raakt, laat ze ons in haar tekeningen zien.

Sandra heeft altijd veel gefotografeerd. Na elke reis komt ze met een grote verzameling foto's thuis. Maar de foto's zijn niet toereikend, ze halen het niet bij de sfeer en de ervaring ter plekke. Terug in haar atelier kijkt ze, kiest, maakt uitsneden, voeg toe en laat weg. Ze wandelt door haar atelier en door haar herinnering. Dat selecteren en bewerken van de foto's is een wezenlijk onderdeel van haar werk.

Sommige tekeningen laten niet meer dan een minimale suggestie van een boom of een berg zien, een soort nabeeld. Zoals wanneer je naar een gekleurde vorm staart en daarna het silhouet in complementaire kleur op een witte muur ziet verschijnen; spookbeelden als flarden van herinneringen.

Door soms het negatief van een foto als ondergrond te gebruiken, lijkt de tekening net een solarisatie, het effect dat ontstaat als er in de doka licht komt bij het ontwikkelen van een foto. Je kunt het reliëf bijna met je ogen voelen. Je begrijpt niet goed wat je ziet. Eerst zie je een wirwar van witte lijntjes, maar als je langer kijkt, doemt het beeld voor je ogen op, zoals een foto die langzaam verschijnt in een bad met ontwikkelaar, of een polaroid waarop je eerst niets ziet en die dan steeds duidelijker wordt.

Tijdens het wandelen maak je steeds keuzes: hoe zou het zijn als je niet deze afslag, maar de vorige had genomen, als je bij een tweekruising niet voor rechts maar voor links had gekozen? Bij het tekenen is dat net zo. Eigenlijk maakt Sandra de wandeling opnieuw op het vel papier, maar nu met de noodzakelijke afstand. Om Paul Klee te citeren: 'Kunst geeft niet het zichtbare weer, maar maakt zichtbaar. Teken en is een lijn mee uit wandelen nemen.'

Philip Guston zei dat hij zijn schilderijen maakte omdat hij zelf benieuwd was hoe een bepaald idee dat hij in zijn hoofd had, eruit zou zien. Of misschien om het idee uit zijn hoofd te krijgen, zoals sommige schrijvers een boek móeten schrijven om de gedachten uit hun hoofd te verdrijven.

Zo maakt Sandra soms variaties van een beeld, om te zien wat er zou gebeuren als ze een andere route had genomen. En soms gaat ze in een tekening alle richtingen uit, neemt ze intuïtief alle afslagen tegelijkertijd, en raak je als kijker bijna de weg kwijt, en de tijd.

Af en toe keert ze op haar schreden terug en brengt een nieuwe laag aan op het papier, maar de eerdere wandeling blijft als een herinnering of schim op de achtergrond aanwezig. Er ontstaat een zekere diepte in de tekening. Herinnering en verlangen, verleden en heden, vloeien zo in elkaar over.